

Ненад Стојановић

Мастер теолог, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Свети Атанасије Велики у делу Амијана Марцелина (XV, 7, 6–10)

Сажетак: Појава аријанске јереси у 4. веку представљала је велики изазов за хришћанску Цркву. Појава ове јереси произвела је велике контраверзе у којима се посебно истиче свети Атанасије Велики као бранилац правоверности и централна фигура одбране православља. У раду ћемо представити извештај о Атанасију Великом који доноси последњи римски историограф, паганин и савременик светог Атанасија, Амијан Марцелин (330–395). У свом делу *Rerum gestarum* (XV, 7, 6–10) Амијан Марцелин представља догађаје из 354/355 године везане осуду и прогонство Атанасија Великог, као и улогу цара Констанција и римског епископа Либерија у тим догађајима. Поред ових догађаја, Амијан Марцелин нам преноси и гласине које су кружиле о светом Атанасију, а које су га пратиле од његовог заузимања александријске катедре. Марцелинов извештај ћемо упоредити са црквеним изворима (Теодорит Кирски, Созомен, Сократ Схоластик) са чиме ћемо преиспитати позицију са које Амијан говори о „гиганту православља“.

Увод

Тема рада је извештај о Атанасију Великом који нам доноси Амијан Марцелин у својој историји (*Rerum gestarum*).¹ Амијан Марцелин даје опис догађаја из 355. године у вези са сменом и прогоном светог Атанасија Великог и улогом коју у томе узима цар Констанције вршећи притисак на римског епископа Либерија. Реч је о сукобу између аријанаца и православних, тј. једној од епизода аријанских насртаја на Атанасија Великог. Морамо напоменути да кроз своје дело, Амијан Марцелин, констатује постојање унутар-хришћанских сукоба, али он не објашњава порекло тих сукоба, нити разлике између страна у тим сукобима тј. аријанаца и православних. Извештај Амијана Марцелина ћемо упоредити са извештајима који нам доносе црквени историчари, Сократ Схоластик², Созомен³, Теодорит Кирски.⁴

Значај извештаја који нам доноси Амијан Марцелин лежи пре свега у само-ме аутору. Наиме, Амијан Марцелин је последњи велики римски историограф и његово дело представља један од најзначајнијих незнабожачких извора за овај период. Иако би дело Амијана Марцелина могли условно класификовати као политичку историју, ипак у њој проналазимо велику вредност када је реч о дешавањима

---

¹ Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum*, Libri qui supersunt, Vol. I, libri XIV–XXV, Berolini apud Weidmannos, MDCCCXX и Vol. II, Pars I, libri XXVI–XXXI, Berolini apud Weidmannos, MDCCCXXV. Српски превод: Амијан Марцелин, *Историја, Београд*, 1998. (Наводићемо Ammiani, *Rerum gestarum*)

² Socrates Scholasticus, „The Ecclesiastical History“, у: P. Schaff and H. Wace (прир.), *Nicene and Post-Nicene fathers*, Volume 2, Massachusetts, 2004, 1–178. Српски превод: Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Шибеник, 2002. (Наводићемо Socrates, *Ecclesiastical History*)

³ Salaminus Hermias Sozomenus, „The Ecclesiastical History“, у: P. Schaff and H. Wace (прир.), *Nicene and Post-Nicene fathers*, Volume 2, Massachusetts, 2004, 239–427. (Наводићемо Sozomenus, *Ecclesiastical History*)

⁴ Theodoret, „The Ecclesiastical History“, у: P. Schaff and H. Wace (прир.), *Nicene and Post-Nicene fathers*, Volume 3, Massachusetts, 2004, 71–368. (Наводићемо Theodoret, *Ecclesiastical History*)

ма везаним за догађаје из историје хришћанства. Амијанова официрска служба у римској војсци омогућила му је привилегован приступ информацијама и саговорницима високог положаја које он инкорпорира у своје дело.⁵ Велики значај лежи и у томе што је Амијан Марцелин био савременик светог Атанасија Великог, као и што је у периоду који описује, догађаји око сабора у Милану, већ био у служби у римској војсци и што је недвосмислено имао увид у дешавања у вези са осудом светог Атанасија Великог.

Rerum gestarum XV, 7, 6–10

На самом почетку изабраног дела из *Rerum gestarum* Амијан Марцелин нам наводи интенције његовог писања. И одмах у уводу наведеног поглавља Амијан Марцелин наводи: *...ѿо Констѿанцијевој наредби довели су ѿред суд Либерија, ейискоѿа хришћанске вере. Оѿѿѿужили су ѿа да се суѿросѿавља владаревим зайовесѿѿима и одлукама већине њеѿових савесѿѿника, у сѿѿвари коју ћу украѿико оѿисаѿѿи.*⁶

У даљем тексту, Амијан наводи да је *цар одувек мрзео Аѿѿанасија*.⁷ Однос цара Констанција према Атанасију Великом је уствари пројава његовог односа према православнима тј. противницима аријанаца. Црквени историчари износе разне квалификације у вези са односом цара Констанција према аријанству, и то да је био натопљен аријанском доктрином,⁸ да је хтео да униформише црквену доктрину (аријанством)⁹ и да једноставно фаворизује аријанце¹⁰.

Ограничење за потпуно испуњење његове верске политике представљао је његов брата Констанс, под чијим притиском је раније морао да врати светог Атанасија Великог на александријску катедру.¹¹ Међутим, после смрти цара Констанса, отвара се могућност да цар Констанције крене са потпуним спровођењем своје верске политике, тј. „аријанизацијом“ хришћанства.

Један од видова спровођења његове политике су била прогонства епископа који су се противили аријанству. Црквени историчари доносе извештаје о прогону Павла Цариградског, Луција из Адријанопоља, Теодула и Олимпија предстојника цркви у Тракији, Марцелус из Анкира итд.¹²

Бескомпромисна борба против аријанства, коју је Атанасије Велики водио током свог живота, била је сметња цару Констанцију за остварење његових планова. Навод Амијана Марцелина да је *цар одувек мрзео Аѿѿанасија*,¹³ последица је ове бескомпромисне борбе којом је свети Атанасије Велики представљао главну препреку за спровођење верске политике цара Констанција.

У даљем тексту Амијан Марцелин наводи:

*Аѿѿанасије, у ѿо време александријски ейискоѿ, ѿонео се изнад своѿ звања и, како су се не ѿресѿѿано ѿреносиле ѿласине, ѿокушао да сазна сѿѿвари ван своје надлежностѿи.*¹⁴ И даље: *Причало се, наиме, да је он, будући веѿѿѿи у ѿаѿѿању карѿѿама и ѿрорицању ѿо леѿѿу ѿѿѿѿи-*

⁵ С. Мичел, *Истѿорија ѿозноѿ Римскоѿ царсѿѿѿва 284–641*, Београд, 2010, 46.

⁶ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 6.

⁷ Исто, 15, 7, 10.

⁸ Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 26.

⁹ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 11.

¹⁰ Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 37.

¹¹ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 8.

¹² Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 26; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 2; Theodoret, *Ecclesiastical History*, 2, 4.

¹³ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 10.

¹⁴ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 7.

ца, више њуша њореккао бдућности. Осим њоѡа, оиѡуживали су ѡа и за друѡе сѡвари које забрањују ѡравила цркве, којој је он на челу.¹⁵

Амијан Марцелин овде преноси гласине и приче које су кружиле о светом Атанасију Великом, као и то за шта је био оптуживан. Клевете и прогонства су пратила Атанасија Великог током његовог епископства. „У борби против Атанасија ангажована су сва дозвољена и недозвољена средства — клевете, интриге, подметања моралне, канонске и политичке природе, незаконита суђења, царски декрети итд.“¹⁶ Црквени историчари нас обавештавају да завере против Атанасија почињу већ од његовог избора за александријског епископа.¹⁷ Оптужбе за *ѡѡиѡње* нису представљале новину, јер, како нас обавештавају црквени извори, такве оптужбе су биле присутне пред сабор у Тиру, тј. оптужбе везане за убиство мелетијанског епископа Арсенија.¹⁸

Занимљиву причу у вези са оптужбама о светом Атанасију Великом нам доноси Болотов. „Једном приликом незнабошци су поставили питање Атанасију: „Шта то гракће врана на крову?“ Атанасије је одговорио овако: „Врана гракће срас, а срас на латинском значи сутра, а „сутра“ вам неће донети ништа добро“. И заиста, сутрадан, по наређењу императора, један од незнабожачких храмова био је затворен.“¹⁹

Созомен у својој историји даје податак о оптужби која је дошла од 30 епископа Антиохије који шаљу писмо у којем износе оптужбу да се свети Атанасије Велики вратио на александријску катедру у супротношћу са правилима цркве.²⁰ Ова оптужба је циркулисала непосредно пред сабор који организује цар Констанције и како нас Амијан Марцелин обавештава:

Скуј ѡриѡадника исѡе вероисѡовесѡи — називају ѡа синодом — који је заједно размѡѡѡѡѡ сѡвар, уклонио ѡа је са њеѡвоѡ ѡоложаја.²¹

Познато је више сабора на којима је свети Атанасије Велики био осуђен, и то, сабор у Тиру (335), Атиохијски сабор (340), у Сирмиуму (351), у Арлу (353), међутим, на основу хронологије, као и самих дешавања на сабору, закључујемо да је овде реч о сабору у Милану (355).

Извештаји црквених историчара²² се углавном саглашавају по питању дешавања на овом сабору. Цар Констанције је био тај који је сазвао сабор са циљем да се осуди свети Атанасије Велики. На сабору је било више епископа са запада него са истока. Епископи са истока су инсистирали на осуди светог Атанасија Великог. Међутим, против осуде су се побунили неки епископи са запада. Разлике међу црквеним историчарима се огледају у именима епископа који су се побунили, и то по Сократу Схоластику, Јевсевије епископ Албе и Дионисије из Веркела у Италији,²³ по Созомену, Дионисије епископ Албе, Јевсевије епископ Веркела (Италија), Паулину епископ Тревеса, Роданус и Луцифер,²⁴ и по Теодориту, Либерије епископ Рима, Паулину из Галије, Дионисије из Италије, Луцифер са Сардиније и Јевсевије

¹⁵ Исто, 15, 7, 8.

¹⁶ А. Јевтић, *Пѡѡролоѡија. Друѡа свеска. Исѡочни оци и ѡисци 4. и 5. века. Ог Никеје до Халкидона 325–451*, Београд, 1984, 35.

¹⁷ Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 18; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 2, 17.

¹⁸ Socrates, *Ecclesiastical History*, 1, 27; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 2, 25; Theodoret, *Ecclesiastical History*, 1, 28.

¹⁹ В. В. Болотов, *Предавања из исѡорије древне Цркве. Исѡорија Цркве у ѡериоду Васељенских сабора. Исѡорија доѡсловске мисли*, Краљево, 2006, 46.

²⁰ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 8.

²¹ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 7.

²² Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 36; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 9; Theodoret, *Ecclesiastical History*, 2, 12.

²³ Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 36.

²⁴ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 9.

из једног од градова у Италији.²⁵ Иако Амијан Марцелин експлицитно не помиње побуну епископа са запада коју помињу црквени историчари, на основу инсистирања цара на потпису римског епископа Либерерија, можемо закључити постојање опозиције одлучи по којој је свети Атанасије Велики требало да буде смењен и осуђен. И управо је ауторитет римског епископа требало да буде оно што ће цару Констанцију донети жељену осуду светог Атанасија Великог.

Међутим, и поред побуне, на сабору у Милану осуду је потписала и већина западних епископа, као и неку сумњиву формулу исповедања вере. Ипак, побуна је утицала на цара Констанција и изазвала његову реакцију. Созомен нам наводи да је цар протерао све епископе који су се побунили у Милану против осуде светог Атанасија Великог.²⁶ Констанције је поред ових прогона, хтео и да потврди осуду Атанасија Великог помоћу ауторитета римског епископа Либерерија.

Амијан Марцелин у вези са тим наводи: *По царевој наредби њега је требало да оштра са владичанској пресјола Либерерије, својим потписивањем пресуде. Али он, мада је делио мишљење осталих, ујорно је одбијао да се казни човек који нису ни видели ни саслушали, узвикујући да је то највећи злочин, и тако је отворено одбио императорову заповест.*²⁷

*Јер, мада је цар одувек мрзео Атанасија, знао је да случај није исправно вођен те је жарко желео да се пресуда потврди његовим ауторитетом епископа вечности града. Када то није постигао, Либерерије је одведен усред ноћи, и уз многе тешкоће — због страха од народа који га је жарко волео.*²⁸

За разлику од Амијана Марцелина, Сократ Схоластик наводи да је римски епископ Либерерије протеран од цара Констанција због одбијања да потпише символ вере из Ариминиума.²⁹ Док се Созомен слаже са Амијаном Марцелином и наводи да је цар Констанције желео да убеди све епископе на западу да осуде светог Атанасија Великог и да је позвао Либерерија, који се није сагласио са царем, да прекине заједницу са светим Атанасијем Великим. Созомен даље наводи да је цар Констанције оптуживао светог Атанасија Великог за повреду црквених правила, као и да је он засејао семе раздора између њега и цара Констанса. Цар Констанције је поред ових оживео и старе оптужбе против светог Атанасија Великог.³⁰ Теодорит Кирски нам у својој историји даје дијалог између Либерерија и цара Констанција. У том дијалогу Теодорит наводи супростављање римског епископа Либерерија цару Констанцију уз аргумент како не може да се осуди човек који није присутан.

На основу ове кратке анализе можемо да закључимо да се црквени историчари углавном слажу по питању догађаја на сабору у Милану. Разлике се налазе у нијансама као што су питање разлога смене римског епископа Либерерија од стране цара Констанција. Теодорит се у својој историји потпуно слаже са Амијаном Марцелином и као разлог наводи неисправно вођен поступак. Веома је могуће да Теодорит, који је потоњи историчар, користи дело Амијана Марцелина при састављању своје историје и да из тога произилази ово потпуно поклапање. Најзанимљивији за поређење је податак који нам доноси Созомен, који разлоге смене римског епископа Либерерија везује за његово одбијање да потпише символ вере из Ариминиума. У наведеним деловима из историје Амијана Марцелина се не наводи ништа слично.

²⁵ Theodoret, *Ecclesiastical History*, 2, 12.

²⁶ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 11.

²⁷ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 9.

²⁸ Исто, 15, 7, 10.

²⁹ Socrates, *Ecclesiastical History*, 2, 37.

³⁰ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, 4, 11.

Одсуство помињања симбола вере код Амијана Марцелина не би било уопште необично, јер као што смо и раније навели, Амијан Марцелин се мало интересује за унутар-хришћанске расправе, док би, са друге стране, одсуство код осталих црквених историчара било веома чудно (Сократ Схолостик, Теодорит).

Навешћемо још један занимљив податак везан за потписивање симбола вере. Наиме, владика Атанасије Јевтић наводи да је, под притиском цара Констанција, против светог Атанасија Великог потписала осуду као и осуду Никејског симбола вере већина западних епископа као и римски епископ Либертије, док се једини Осидиј Кордобски противио таквој одлуци.³¹

Закључак

Амијан Марцелин своје дело пише у складу са Тацитовом девизом „без озлојеђености и тенденције“.³² И како наводи Амијан Марцелин *никад се, како судим, нисам свесно, ћушањем или лажју, усудио да нарушим дело које је прокламовало истиину*.³³

У делу *Rerum gestarum* (XV, 7, 6–10) који смо анализирали у раду у вези са осудом и прогонством светог Атанасија Великог из 354/355 године, Амијан Марцелин се држи горе наведених девиза.

Амијан Марцелин, иако кроз дело не даје детаљнији опис унутар-хришћанских сукоба и уопште о хришћанству и хришћанима, он нам веома јасно представља догађаје везане за осуду светог Атанасија Великог што нам је посебно видљиво приликом упоређивања са црквеним историчарима. Морам напоменути да то што Амијан Марцелин не даје детаљније описе везане за хришћанство и хришћане, налази свој корен у интенцији аутора, а не у одсуству познавања хришћанства и хришћана. Ово нам Амијан Марцелин показује на више места где помиње хришћанство и хришћанску терминологију.³⁴

Јасно је приказана улога цара Констанција у тим догађајима, што по нашем мишљењу представља и основну интенцију аутора приликом извештаја о наведеним догађајима. У тој тачки се у потпуности са њим слажу наведени црквени извори.

Иако смо више пута навели, одсуство интересовања за унутар-хришћанске расправе, вероватно је представљало то што је Амијану Марцелину пружило могућност да „хладне главе“ представи наведене догађаје.

Када се ишчитавају наведени стихови може се стећи утисак да Амијан Марцелин има дозу подозрености према светом Атанасију Великому, поготову у делу када говори о гласинама. Међутим, пажљивијим ишчитавањем можемо приметити да се Амијан Марцелин, условно речено оградајује од тих гласина говорећи: *како су се нејресивно преносиле гласине*,³⁵ *иричало се*³⁶ *и оишуживали су ја*.³⁷

Позиционирање Амијановог дела као неутралног у односу на аријанске расправе које су вођене у овом периоду, а поготову у односу на спорове у вези са светим Атанасијем Великим, даје самом делу значај првокласног извора који је потврђен (а вероватно и коришћен) од црквених историчара.

³¹ А. Јевтић, *Патрологија. Друа свеска. Источни оци и иисци 4. и 5. века. Од Никеје до Халкидона 325–451*, Београд, 1984, 37.

³² М. Будимир и М. Флашар, *Прејед римске књижевности*, Београд, 1963, 612. „sine ira et studio“

³³ Ammiani, *Rerum gestarum*, 15, 7, 10. „opus veritatem professum numquam, ut arbitrator, sciens silentio ausus corrumpere vel mendacio“

³⁴ Ammiani, *Rerum gestarum*, 14, 9, 7; 18, 10, 4; 21, 2, 5; 21, 16, 18 итд.

³⁵ Исто, 15, 7, 7.

³⁶ Исто, 15, 7, 8.

³⁷ Исто.